

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ СИНОНІМІЇ В КОНТЕКСТІ ГНІЗДОВОГО ПІДХОДУ

Предметом статті є встановлення формально-дериваційних типів слов'янських субстантивів на позначення метеорологічного явища спеки, які походять з праслов'янських гнізд з вихідним значенням термічного процесу, а також реконструкція відповідних праслов'янських синонімів і характеристика ареальної дистрибуції їхніх континуантів. Наявність цілої низки близьких за значенням лексем засвідчує їхню прадавню діалектну належність.

Ключові слова: праслов'янська мова, реконструкція, гніздо, синонімія, словотвір, континуант.

Ця робота виконана в рамках дослідження слов'янських історико-етимологічних гнізд з коренями, що позначають високотемпературні процеси (горіння, а також культурно адаптовані різновиди термічного впливу): псл. *gōr- / žēr-, *žēg- / žīg-, *(pel-) / pōl-, *pek- *vīr- / *vōr-, *kyp- / *kvar- / *kop-.

На важливість гніздового методу як одного з трьох основних способів порівняльно-історичного вивчення лексики вказав свого часу О. С. Мельничук, головний редактор і один зі співавторів «Етимологічного словника української мови» в семи томах¹ (двома іншими способами є, за О. М. Трубачовим, вивчення окремих коренів і тематичних груп слів)². Гніздовий підхід знайшов плідне застосування в працях Ж. Ж. Варбот, деяких її учнів та інших компаративістів, славістів та індоєвропейців³.

Специфікою досліджень, здійснених авторкою статті в межах цього підходу, є те, що об'єктом комплексного компаративно-типологічного вивчення є декілька гнізд із семантично спорідненими або навіть синонімічними коренями, а саме гнізда з дієслівними коренями, що мають вихідне значення «горіти, палити», а також виражають термічний вплив у його культурно адаптованому вигляді⁴. Однією з визначальних теоретико-методологічних засад нашого підходу є уяв-

¹ Мельничук А. С. Об одном из перспективных видов этимологического исследования // Проблемы славянских этимологических исследований в связи с общей проблематикой современной этимологии. Программа : Тез. докл.— М., 1966.— С. 11–12; Мельничук А. С. Об одном из важных видов этимологических исследований // Этимология 1967.— М., 1969.— С. 57–67.

² Трубачев О. Н. Задачи этимологического исследования в области славянских языков // Актуальные проблемы славяноведения.— М., 1961.— С. 33–34.

³ Черниш Т. О. Про теоретико-методологічні засади застосування гніздового методу в етимологічних дослідженнях О. С. Мельничука // Мовознавство.— 2001.— № 6.— С. 50–57.

⁴ Черниш Т. О. Значення словника Б. Грінченка для дослідження лексичної системи праслов'янської мови // Борис Грінченко : Тези доп. респ. наук.-практ. конф., присвяченої 125-річчю від дня народження видатного укр. письменника, вченого, громад. діяча.— Ворошиловград, 1988.— С. 112–113; Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні.— К., 2003.— 480 с.

лення про праслов'янську мову як про ідіом з розвиненою системою лексико-семантичних, зокрема синонімічних, відношень. Такий підхід є конкретним утіленням того, що Г. А. Цыхун окреслив як «розширення прав праслов'янського слова»⁵.

Одна із суттєвих властивостей історико-етимологічних гнізд як цілих мовних об'єктів, з одного боку, і системно організованих угруповань мовних об'єктів, — з другого, полягає не лише у винятковій багатоплановості, зокрема багаторівневості, їхньої будови, а й у численності їхніх різнорівневих елементів, а також у різноманітних взаємозв'язках, які об'єднують ці елементи. Причому такими елементами можуть бути як ті, що належать до окремо взятого гнізда, так і ті, що належать до різних, у тому числі й генетично не споріднених гнізд⁶. В останньому випадку основою для виникнення й існування таких відношень може бути більша або менша семантична близькість гнізд, точніше, їхніх етимонів і / або похідних компонентів, а також подібність відношень смислової похідності між твірними і вторинними гніздовими конститuentами. Іншим параметром організації гніздової структури є наявність у ній формально-дериваційних відношень, що реалізують ті або інші словотвірні типи, моделі і категорії. Евристично доцільним при дослідженні генетичних угруповань лексики видається також накладення цих двох параметрів, тобто розгляд кожного з них крізь «призму» іншого для виявлення закономірностей їх співвідношення з метою словотвірної характеристики тих синонімічних лексем у складі гнізда (чи гнізд), які належать до певного тематичного розряду. Предметом цієї розвідки і є встановлення формально-дериваційних типів слов'янських іменників зі значенням «спека», які пов'язані з праслов'янськими гніздами з вихідним значенням горіння.

Переважає більшість слов'янських субстантивів зі значенням «спека» в етимологічному гнізді з коренем *gor- утворена від ад'єктивної (генетично дієприкметникової) основи псл. *goręťj- або *gorqťj-, розширеної різними суфіксами.

Нами реконструюються такі типи іменних дериватів, як *goręćь / *gorqćь з рефлексами в східнослов'янських і польській мовах, пор.: строс. *горячь* (ч. р.) «спека», перен. *горячь сердечный* «хвороба серця» (СлРЯ⁷, XI–XVII, 4, 99), стукр. *горяч* (ч. р.) «спека» (Гр., 1, 317), а також *горяч* «розжарювання, нагрівання» (Жел., 1, 155), бр. діал. *горач* «спека» (Сцяшківч, 125), стп. *gorąc* «спека, дуже сильна спека» (Sstr., II, 6, 457), діал. *gorąc, gorącz* «т. с.» (SW, 1, 875). Ця модель іменників не отримала розвитку в сучасних мовах.

Одиничним прикладом представлена основа *goręťj- з афіксом -ьство, пор. строс. *горячество* «спека», звідки прикметник *горячественный* «гарячий, палкий» (СлРЯ, XI–XVII, 4, 99).

Значну поширеність виявляють субстантиви, праформа яких відтворюється у вигляді псл. *goręćestь: строс. *горячесть* «спека» (СлРЯ, XI–XVII, 4, 99), стукр. *горячост слнчнаа* «т. с.» (Тимч., 1, 582), *горячесть, горячость* «спека; завзяття, запал» (там же), *горячість* «т. с.» (Жел., 1, 155), п. *gorącość* «спека; нормальна температура тіла; завзяття, пристрасть» (SW, 1, 875), влуж. *horcosć* «спека» (Zeman, 115), слц. *horúćost'* «т. с.» (VRSS, 1, 513), слн. *goręćnost* «спека; ревність» (Pl., 1, 234).

Псл. *goręćьka, рефлекси якого відомі в слов'янських мовах як найменування лихоманки, подекуди має і лексико-семантичний варіант «спека», пор.

⁵ Цыхун Г. А. К реконструкции праславянской метафоры // Этимология 1984.— М., 1986.— С. 211–216.

⁶ Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні.— С. 18–19.

⁷ Список скорочень див. у кінці статті.

п. діал. *gorączka* «спека; жар, сильне тепло від натопленої печі» (Sl. Podróžna, 1, 201), ч. *horečka* (Sławski, 1, 319) (І. Рейзек пов'язує це слово з прикметником ч. *horký* «гарячий» — Rejzek, 209), укр. *горячка* «спека» (Жел., 1, 155), бр. (з п.) *гарачка, гаручка, гарончка* «т. с.» (СБГ, 1, 430).

Основу псл. **gorętyj-* з афіксом *-ina* репрезентують продовження в російській, білоруській, болгарській і словенській мовах, напр.: строс. *горячина* «жар» (СлРЯ, XI–XVII, 4, 99), друс. *горащина* «т. с.» (Срезн., 1, 562), бр. *гарачыня* «спека; нервовий стан» (ТСБМ, 2, 29), болг. *горещина* «сильна спека» (БЕР, 1, 267), слн. *gorečina* «т. с.» (Pl., 1, 232).

Позначення високої температури повітря за допомогою основи **gorętyj-* виявлено також у рефлексах псл. **gorętyj-* + *ica*, зафіксованих у болгарській і словенській мовах (болг. *горещ(н)ица* — БЕР, 1, 267; слн. *gorečica* «спека» — Pl., 1, 232), і в одиничних утвореннях з тією ж твірною основою: слц. *horúčava* «т. с.» (дериват, типовий для словацької мови, пор. синоніми слц. *žičava, paľava* — VRSS, 1, 513), п. діал. *goręcba* «сильна спека» (SW, 1, 877), бр. діал. *гарачэча* «т. с.» (Сцяшковіч, 112).

Наступний спосіб утворення іменників з тим самим значенням полягає у використанні ад'єктивної основи псл. **gorьk-*. Імена *o-*основ на зразок п. *gorąco, ciepło* представлені в сучасній чеській мові (*horko* «спека» — SSČ, 120) і в польському регіоналізмі *gorko* з тим самим значенням (Kusała, 35), який, очевидно, є результатом впливу чеської мови.

Основа псл. **gorьk-*, подібно до **gorętyj-*, розширена афіксами типу *-ostь, -ota* і спостерігається в одиничних континуантах, пор.: п. заст. *gorkość* «спека» (SP XVI, 8, 26), слн. *gorkóta* «т. с.» (Pl., 1, 234). Афіксація за допомогою форманта *-ica* фіксується лише в слн. *gorčica* «тепло, жар» (Pl., 1, 234); пор. його слов'янські паралелі-рефлекси псл. **gorьčica* (ЭССЯ, 7, 52) із загальним значенням «гірка на смак рослина». Трапляються також окремі слова з коренем *gor-* і зі значенням високої температури повітря, в основі яких лежить дієприкметник минулого часу на *-l* (стп. *gorzalość* — Sstp., 1, 457) або назва дії на зразок псл. **gorěnyje* в п. заст. *gorzenie* (там же, 463).

Послідовніше передають значення «спека» слова типу псл. **žarь*, пор.: рос. *жар, жары* «спека, гаряче повітря, тепло; порив, пристрасть» (ССРЛЯ, 4, 31), укр. заст. *жар* «т. с.» (СУМ, 2, 508), бр. розм. *жар* «т. с.» (ТСБМ, 2, 251), п. *žar* «спека» (Linde, 6, 869), влуж. *žar* «т. с.» (Zeman, 627), ч. *žár* «т. с.» (SSČ, 735), слц. рідк. *žičara* «спека» (SSJ, 5, 801), болг. *жар* «т. с.» (БРС, 152), серб. *жар* «спека, натхнення» (РСКНД, 2, 15). Хоча континуанти псл. **žarь* у значенні «спека» наявні в більшості слов'янських мов, вони не є найуживанішими одиницями з цією семантикою. Як і рефлекси псл. **gor-*, вони також виявляють строкатий набір словотвірних типів, властивих одній або кільком мовам.

У сучасних східнослов'янських мовах характерними лексемами на позначення високої температури повітря є рос. *жарá* «спека» (ССРЛЯ, 4, 31), укр. *жарá* «спека» (СУМ, 2, 508), бр. *жарá* «спека» (ТСБМ, 2, 251) (слц. рідк. *žičara* «т. с.» — SSJ, 5, 801). Для діалектів того самого ареалу виділяємо модель *жар* + *-ота*, пор.: рос. діал. *жарóта* «спека, задушлива погода; спрага (з укр.?)» (СРНГ, 9, 84), укр. *жарóта* «т. с.» (Гр., 1, 475), бр. діал. *жарóта* «сильна спека» (Бялькевіч, 166), *жарóтьте* «т. с.» (Нар. сл. 144). У російській і білоруській мовах фіксуються слова на *-išče* з подібним значенням: рос. діал. *жарíшца, жарíшце* «сильна спека» (СРНГ, 9, 78), бр. діал. *жарíшча* «т. с.» (Бялькевіч, 166).

До групи дериватів метеорологічного значення від псл. **žarъ* належать також слова з елементом -ina: рос. діал. *жаріна* (СРНГ, 9, 77) і схв. *žarina* (RHSJ, 9, 248). Та сама внутрішня форма властива рос. діал. *жаріха* «посуха, сильна спека» (СРНГ, 9, 78), *жаруха* «т. с.; найсильніша течія води під час приливу і відливу» (там же, 85), *жарюга* «сильна спека» (там же). Суфікс -уха спостерігається також у болг. діал. *груха* «спека» (ЭССЯ, 7, 50) (< *горуха*) — БЕР, 1, 266).

У російській і українській мовах відображена модель **žarunъ*: рос. розм. діал. *жарунь* «спека, посуха» (СРНГ, 9, 85), укр. *жарінь* «спека» (СУМ, 2, 510) і *жаринь* «т. с.» (Картотека Ін-ту мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ).

До дериваційних типів одиначної фіксації належать строс. *жарость* < прикм. псл. **žarъ(jь)* (СлРЯ, XI–XVII, 5, 76) і схв. *žarehe* (*žárehe*) «сильна спека» (RHSJ, 9, 248).

Помітне місце займають відад'єктивні похідні назви псл. **žarъk-* + афікси типу -ostъ, -ota, -ina, пор. східно-південнослов'янські відповідники: строс. *жаркость* «спека» (СлРЯ, XI–XVII, 5, 76), стукр. *жаркость* (Тимч., 1, 906), *жаркість* «пекучість» (кропиви?) (Гр., 1, 475), схв. заст. *žarkost* «сильна спека» (RHSJ, 9, 249) і слн. *žárkost* «розжарювальне світло; згірклість» (SRS, 737); сербохорватсько-білоруська ізоглоса схв. *žarkota* «сильна спека» (RHSJ, 9, 249), бр. діал. *жаркатá* «т. с.» (Касьярович, 106). Модель **žarъk-* + -ina відображена лише в схв. *žarčina* «спека, тепло; пристрасть»; лексеми *žarčina* зафіксовано лише в Загребському словнику (RHSJ, 9, 247) як унікальний випадок.

Таким чином, аналіз субстантивів на позначення високої температури повітря в етимологічному гнізді слів з коренем **gor-* / **žar-* засвідчує дериваційну активність твірних основ (**goręťj-*, **žarъk-*, **žar-*) і словотворчих суфіксів (-ota, -išče, -ostъ, -ina та ін.), а також свідчить про діалектний характер розподілу тих або інших рефлексів.

Серед їхніх моделей можна виділити найпродуктивніші, нерідко спільні для похідних псл. **gor-* і **žar-*: відад'єктивні імена на зразок псл. **goręčъ*, **gorqčъ* (у російській, українській, білоруській і польській мовах), а також із суфіксом -ostъ (**goręčestъ*, **gorqčestъ*, **gorъkostъ*, **žarъkostъ*, **žarostъ*); -ota (**gorъkota*, **žarъkota*, **žarota*), -ina (**goręčina*, **žarina*) та ін.

У сучасних слов'янських мовах чимало з розглянутих дериваційних типів втратило продуктивність. Це більшість рефлексів на -stvo, -ostъ, -ota (крім слн. *gorkóta*), -іса, -ка, -ба, а також рос. *горячь* і його паралелі. До активного фонду належать такі лексеми (що іноді становлять єдиний рефлекс відповідного словотвірного типу), як схсл. *жара*, ч. *horko*, слц. *horúčava*, влуж. *horcosč*, слн. *gorkóta*.

Стосовно слів з коренем псл. **žeg-* зазначимо, що здатність субстантивів, які входять у відповідне історико-дериваційне гніздо (як і рефлексів псл. **gor-* / **žar-*), позначати високу температуру повітря є одним з найважливіших напрямів їх словотвірно-семантичного розвитку. Дослідження іменників з коренем **žeg-* / **žьg-* і тут виявило цю тенденцію, а також дозволило визначити декілька різновидів дериваційних моделей одиниць на позначення спеки.

У всіх групах слов'янських мов спостерігаються похідні іменники псл. **žegъ*, пор.: рос. заст. *жогъ*, *жегъ* «нестерпний жар від вогню; спека» (Даль, 1, 1335), стч. *žeh* «т. с.» (Jungm., 5, 833), слц. рідк. *žeh* «спека» (SSJ, 5, 792), заст. *žih* «т. с.» (там же, 804), а також болг. діал. *жег* «сильна спека» (БЕР, 1, 529), серб. *жéг* «т. с.» (РСНКJ, 5, 372). У польській мові іменники заст. *żog* (Linde, 6, 1132) і діал. *žeg(i)* (SGP, 6, 439) не мають температурної семантики і відтворюють первинне значення «вогень, полум'я, іскра». Рефлекси псл. **žegъ*, подібно до синоніміч-

них псл. **pekъ* (< **pekti*) і **varъ* (< **variti*), характеризуються обмеженим ареалом поширення; континуанти псл. **pekъ* «спека» фіксуються в давньоруській і російській мовах (діал. *пекъ* «т. с.»), а також у чеській і болгарській; продовження псл. **varъ* у цьому значенні відомо лише східнослов'янським мовам.

На сучасному етапі континуанти псл. **žegъ* у значенні «спека» належать до розряду застарілих або функціонально обмежених лексичних одиниць.

Субстантиви, які відображають праформу, реконструйовану у вигляді псл. **žega*, мають ще вужчий ареал поширення і фіксуються лише в групі південнослов'янських мов (рос. діал. *жѣга*, *жегá* мають відмінну від рефлексів псл. **žega* «спека» семантику «опік; печія, паління; спалювання суччя на підсіці; сум'яття, лайка» та ін. — СРНГ, 9, 97), що дає підставу вважати рос. діал. *жѣга*, *жегá* етимологічними омонімами південнослов'янських лексем на позначення високої температури повітря). До цих південнослов'янських континуантів належать болг. *жега*, зменш. *жегица* «спека» (Героу, 2, 14), мак. *жега* «т. с.» (РМЈ, 1, 111), схв. *žëga* «т. с.» (RHSJ, 96, 279), серб. *прїжега* «сонячне тепло» (РСКНЈ, 5, 51), слн. *žëga* «спека» (Pl., 2, 955), пор. також семантику похідних типу болг. *жегáр* «людина, що любить тепло, спеку» (БЕР, 1, 529), *жегáр* «собака, що не зносить спеки» (там же), прикм. *жегарен* «ледачий; байдужий» (там же, 350). Привертає увагу наявність чітких словотвірних-семантичних паралелей у гнізді слів на **pek-*: друс. *пека* «спека», серб. *пѣка* «т. с.», *прїпека* «т. с.». Цікаво відзначити формальну подібність слов'янських продовжень псл. **žega* з лит. *dagá* «спека; урожай».

Іменники з суфіксом *-ina* (аугментативи від **žega*) виявлено в частині південнослов'янських мов, пор.: болг. *жежчина* «спека» (Героу, 2, 14), мак. *жештина* «т. с.» (РМЈ, 1, 178); словенська паралель *žehčína*, що є, очевидно, відад'єктивним похідним від слн. *žehek* «гіркий», тлумачиться М. Плетершником як «гіркота» (Pl., 2, 955). Крім згаданого болг. *жежчина*, у болгарській мові зафіксовано також *жегост* «спека» (пор. псл. **žerostъ* з єдиним рефлексом строс. *жаростъ*), *жеглò*, *жегьл* «спека», паралельні до діал. *пеклò* з тим самим значенням (БЕР, 1, 529, 530).

Модель деривата з суфіксом *-ava*, за нашими спостереженнями, виступає лише в двох слов'янських мовах — словацькій і болгарській: слц. *žičava* «спека» (SIRS, 295), болг. *жежчава*, *жехчава* «тепла пора, спека» (БЕР, 1, 529). Формант *-av-*, розширений елементом *-ica*, фіксується у серб. *жигавица* «спека» (РСКНЈ, 5, 370). Особливо слід відзначити регулярність афіксації за допомогою *-ava* словацьких субстантивів із семантикою «спека» (*horúčava*, *pařava*).

Серболужицькі позначення високої температури повітря утворюють специфічну групу лексем з елементом *-l-* дієслівного походження, пор. влуж. *žahłosć*, *žahłota* «спека» (ВЛР, 457) (< *žahły*) «пекучий», а також *žehel*, *žehelnosć* «спека», *zežaha* «сонячний удар» (Zeman, 627, 607). У нижньолужицькій мові фіксуються лексеми *žagleňe*, *žaglina* «спека» (Мука, 2, 1134). Слова типу влуж. *žagleňe* зі словотвірним значенням *nomina actionis* («паління») — досить рідкісне явище щодо вираження метеорологічної семантики (пор. п. *gorzenie*, схв. *žarenje*). Що стосується влуж. *žaglina*, то тут неважко знайти низку типологічних паралелей на зразок рос. *горячина*, болг. *топлина*, *хладина*, які репрезентують чітку словотвірну схему «ад'єктив (нерідко дієприкметникового походження — *žahły*) + *-ina*». Елемент *-ina* в влуж. *žaglina* виступає з іншою, ніж в аугментатива болг. *жежчина*, словотвірною семантикою. Паралеллю до влуж. *žaglina* є слн. *žgalina* < *žgálen* «пекучий» (Pl., 2, 960).

Таким чином, слова зі значенням «висока температура повітря» у словотвірному гнізді псл. *žeg- займають периферійну позицію, дещо поступаючись за кількістю і різноманітністю дериваційних афіксів паралельним лексемам з коренем псл. *gor- / žar-. На відміну від псл. *goręťj- / gorqťj-, які стали твірними для численних субстантивів (пор. псл. *goręćbь, *gorqćbь, *goręćina, *goręćestь та ін.), у групі слів на *žeg- відсутні імена зі значенням «спека» — безпосередні деривати псл. *žьgqťj-, *žegqťj-. Це пояснюється, очевидно, тим, що головною мотиваційною ознакою останніх є «той, що палить, обпалює», тобто «той, що ранить», а не «гарячий, дуже теплий», як у рефлексів псл. *goręťj- / gorqťj-, що у свою чергу пов'язане з каузативним значенням твірного *žegti і некаузативним, статальним *goręti.

Перейдемо тепер до гнізд з етимонами на позначення культурно адаптованого термічного впливу. Серед іменників, похідних від псл. *pekti, визначаємо кілька різновидів дериваційних моделей зі значенням «спека». Одну з них представляють безпосередні суфіксальні девербативи з коренем псл. *pek-, а другу — афіксальні формації на основі префіксальних різновидів псл. *pekti.

До першої групи належать континуанти псл. *pekь, які становлять кореневий тип субстантивів, подібно до синонімічних псл. *žarь, *palь, *varь, *žegь⁸: друс. *nekь* «спека» (Срезн., 2, 893), рос. діал. *нѣк* «дуже сильна жара» (СОС, 578), ч. заст. *pek* «спека» (Jungm., 3, 57) та болг. *пек* «т. с.» (БТР, 641). Псл. *peka відновлюється як праформа друс. *пека* «сильна спека» (Срезн., 2, 893), рос. діал. *пѣка* «т. с.» (СРНГ, 25, 315) та серб. *пѣка* «спека» (РСКЈ, 4, 378), на підставі чого утворюється відповідна російсько-сербсько-хорватська лексична ізоглоса. Модель, що складається з основи *pek- та -ота (пор. типологічно споріднене псл. *žarota з рефлексами лише в східнослов'янських мовах), засвідчують укр. заст. *пекота* «спека» (Жел., 2, 607), рос. діал. *пекота* «сильний сонячний жар та його дія» (СРНГ, 25, 319), бр. діал. *пьякота* «дуже сильна спека» (Касьпярович, 259) та п. діал. *piekota* «т. с.» (SW, 4, 147); на думку В. Купішевського, польське слово є локальною інновацією на зразок п. *spiekota* «т. с.»⁹.

До цієї тематичної групи зараховуємо також укр. діал. заст. *печище* «випалене сонцем місце» (Гр., 3, 149), що не має позитивної температурної ознаки як такої, але є вмотивованим саме нею. Це слово є архаїчним різновидом девербального (< псл. *pekti) субстантива-назви місця з суфіксом -išče і, незважаючи на унікальний характер фіксації, може бути підставою для реконструкції псл. *pečišče, формально-дериваційно та семантично співвідносного з псл. *garišče, *žarišče, *pališče¹⁰. Близькими до укр. діал. *печище* за значенням та характером мотивації виявляються й російські регіоналізми *печина*, *печинка*, *печинник*, що означають «випалене, вицвіле під сонцем місце в полі» та «пожовкле від спеки місце в степу» (Даль, 3, 109; Мурзаев, 436).

Серед префіксально-суфіксальних утворень з високотемпературним метеорологічним значенням маємо формальні різновиди субстантивів, похідні від дієслів псл. *jьzpekti, *pripekti, *upekti. Дериватами першого з них є укр. *спека* «гаряче, дуже нагріте сонцем повітря» (СУМ, 9, 495), бр. діал. *спѣка* «т. с.» (СБГ,

⁸ Черниш Т. О. Компаративно-зіставне дослідження слов'янської лексики у контексті етимологічних гнізд із близькозначними коренями // Мовознавство.— 1998.— № 2–3.— С. 174–175.

⁹ Kupiszewski W. Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego.— Wrocław etc., 1969.— S. 10.

¹⁰ Черниш Т. О. Значення словника Б. Грінченка для дослідження лексичної системи праслов'янської мови...— С. 112–113.

4, 537) та п. розм. *spieka* «суха жарка погода, сильний жар» (SW, 4, 147), діал. *spiek* «т. с.» (Kupiszewski, 1969, 10). Той самий ареал поширення встановлено нами й для аналогічних утворень із суфіксом -ota, яким властива інтенсивніша температурна ознака: укр. *спекота* «велика спека» (СУМ, 9, 495), бр. розм. *спякота* «т. с.» (БРС, 883), *сьпякотá* «сильна спека» (СБГ, 4, 537) та п. *spiekota* «сильний сухий жар у повітрі» (SJP, 3, 287). Крім того, в українській мові є експресивний аугментатив *спековисько*, синонім *спекота* (СУМ, 9, 495). Серед російських прикладів знаходимо лексеми, що виражають не спеку, а її наслідки: рос. діал. *спека*, *спек* «засихання злаків від сильної спеки» (Даль, 4, 289), *спеканье*, *спеченье* «т. с.» (там же).

Іменні похідні з префіксом ргі- представлені нечисленними дериватами в усіх групах слов'янських мов і мають значення «сильна спека» та «місце на сонці»: рос. *припёк* «висока температура повітря» (Ожегов, 548), діал. *припёк* «сонячний удар; місце, яке протягом дня припікається сонцем» (Даль, 3, 432), *солнцепёк*, діал. *солнопёк*, *припёк солнца* (там же), слц. *prípek* «спека» (SSJ, 3, 579), болг. *припек* «осоння» (БУС, 541), серб. *припек* «т. с.» (РСКЈ, 5, 87). Їхні моцйні відповідники на -а зафіксовано лише в південнослов'янському ареалі: болг. *припека* «спека; осоння»¹¹ (пор. болг. діал. *припечина* «місце на осонні» — БУС, 541), серб. *припёка* «сильна спека» (РСКЈ, 5, 87) та слн. *prípeka* «нестерпна спека» (Pl., 2, 245).

Напряг смислового розвитку, спільний з іншими «термічними» гніздами («горіти > гнити») й водночас конкретизований, демонструє рос. *припёк* «псування хліба під час проростання його з землі за умови несподіваної спеки та мокрого ґрунту, який перетворюється на парник» (Даль, 3, 432).

Вторинні субстантиви з префіксальним и- демонструють лише дві мови: слц. діал. *ирек* «спека» (Koseska, 1972, там же) та серб. *упека* «т. с.» (СХР, 628).

Одиничні випадки становлять рос. діал. *занёк*, *запекель* «засмаглисть обличчя й тіла» (СРНГ, 10, 310; Даль, 1, 613), рос. діал. заст. *пекунство* «несамовито розжарене сонцем місце» (СРНГ, 25, 320), п. діал. *piekwa* «спека» (SW, 4, 147).

У межах гнізда псл. **vr-* «кипіти, вирувати, варитися» тематичну групу іменників із загальним значенням «висока температура» утворюють здебільшого похідні від двох основних різновидів континуантів псл. **vr̥otj-* та псл. **vr̥el̥ь(jь)*. До дериватів першої з них належать іменники із суфіксом -(n)ostь, який додається до твірної основи, часом розширеної формантом -n-. Подібний різновид виявлено в кількох мовах, які разом з тим репрезентують усі головні мовні ареали Славії. При цьому сема «висока температура» властива йому лише в сербській і хорватській мовах, пор. схв. *vručost* (< *vruć*) «спека» (RHSJ, 89, 574) та *vručnost* (< *vručni*) «т. с.» (там же, 578); ці назви вживаються й у переносному значенні «пристрасть, сильні почуття, ентузіазм». Їхні відповідники ч. *vroucnost* (ЧРС, 2, 539) та слц. *vrúcnost'* (SSJ, 5, 167) мають лише емотивний зміст «щирість, душевне тепло, відданість»; пор. також формально аналогічний схв. *vručost*, український діалектизм *вручість* «діловитість, бравість», записаний Є. Желехівським і наведений в «Етимологічному словнику української мови» з коментарем «очевидно, пов'язаний з укр. діал. *вриту* “кипіти”» (ЕСУМ, 1, 433).

Континуанти іменників з основою псл. **vr̥otj-*, поширеною афіксом -ina, охоплюють увесь південний терен Славії: болг. діал. *врукина* «спека, висока температура повітря» (РБЕ, 2, 420), мак. *врукина* «т. с.» (PMJ, 1, 86), слн. *vročina*

¹¹ Koseska W. Bułgarskie słownictwo meteorologiczne na tle ogólnosłowiańskim.— Wrocław etc., 1972.— S. 31.

«спека» (SRS, 670); схв. *vrućina*, крім метеорологічного змісту, передає і фізіологічне тепло здорового тіла (RHSJ, 89, 575–576), а переносно, як і вже згадане схв. *vrućost*, — значення «запал, сильне прагнення, збудження, яке ніби розпалює людину» (там же), пор. також серб. *врућина*, *псећа врућина* «незносна спека», *петровске врућине* «найжаркіший літній день на св. Петра» (РСКЖ, 1, 445), аугментиви з ускладненими суфіксами серб. *врућинчина* та *врућинишина* «дуже сильна спека» (там же) і, нарешті, серб. *врућа* «т. с.» (там же). Староросійське *врутина*, що утворене як модернізований варіант відповідної старослов'янської форми *върѣтина*, виявлене в академічному словнику сербохорватської мови (RHSJ, 89, 576). Особливу продуктивність цієї моделі в межах південнослов'янської мовної групи засвідчують і їхні синоніми й водночас типологічні паралелі болг. *горещина*, *жежжчина*, мак. *жежитина*, слн. *gorečina*, серб. *топлина* та деякі інші¹².

Друга підгрупа субстантивів на позначення високої температури повітря об'єднує формації, утворені на базі партиципної основи псл. **vřěl-* «гарячий, нагрітий». Їхні словотвірні різновиди є аналогічними встановленим нами серед похідних псл. **vřelj-*. Так, формальну модель **vřěl-* + *-ost* атестують відповідники в чеській, словацькій, сербській та хорватській мовах. Значення «спека» властиве ч. заст. *vřelost* (Jungm., 5, 180) та схв. *vrelöst*, діал. *vrilost* (останнє має і семантичний різновид «кипіння») (RHSJ, 88, 457). Чеське *vřelost* та слц. *vrelost'* тепер передають лише вторинні значення «душевна теплота, щирість» (ЧРС, 2, 540; SSJ, 5, 167).

Ще один тип — це іменники із суфіксом *-ina*, зареєстровані нами лише в ареально суміжних південнослов'янських мовах — болгарській, сербській і хорватській, причому точним відповідником цієї моделі є лише схв. *vrelina* «спека» (RHSJ, 88, 454), *врелина* «т. с.» (СХР, 57); болг. діал. *врелиньє* означає «гарячі, спекотні літні дні» (БЕР, 1, 193). Унікальний формальний різновид дериватів з метеорологічним значенням становлять болгарські апелютиви, у яких основа *врел-* сполучається з варіативними формантами *-ок* (< **-ькъ*) та *-ец* (< **-ьсь*): болг. *врелок* «дуже спекотний літній день», *врелец* «сильна спека» (РБЕ, 2, 412); останній іменник утворений за властивим болгарській мові зразком формування назв метеорологічних та атмосферних явищ¹³, пор. болг. діал. *яснец* «безхмарна погода». Застарілий лексико-семантичний варіант того самого слова, зафіксований у словнику Н. Герова, *врѣлецъ* «окріп» (Геров, 1, 166) виявляє безпосередній зв'язок з вихідною семантикою їхньої твірної основи псл. **vřěl-*. Метеорологічна семантика «спека, сильний жар» властива й віддієсловному дериватові схв. заст. *vrehe* (RHSJ, 88, 464).

У межах гнізда псл. **variti* виділяється нечисленна група іменників, у семантиці яких ознака «висока температура», найістотніша для значеннєвої структури цього гнізда, виступає в абстрагованому і, сказати б, автономному вигляді, «відірвавшись» від рідини як свого субстрату й позначаючи високий ступінь теплоти як такий. Провідними серед них є продовження псл. **varь*. Ця праформа, що реконструюється як лексема кореневого типу для позначення високої температури повітря (пор. синонімічні **žarь*, **palь*, **pekь*, **žegь*¹⁴), засвідчена континуантами друс. *варь* «спека» (Срезн., 1, 229; у цьому ж джерелі дане слово зафіксоване в унікальному для гнізда псл. **variti* значенні «пожежа»), укр. розм. *вар* «сильна спека, задуха; розжарене гаряче повітря» (Гр., 1, 126; СУМ, 1, 291),

¹² Черниш Т. О. Компаративно-зіставне дослідження слов'янської лексики... — С. 175.

¹³ Вендина Т. И. Дифференциация славянских языков по данным словообразования. — М., 1990. — С. 99.

¹⁴ Черниш Т. О. Компаративно-зіставне дослідження слов'янської лексики... — С. 175.

строс. *варь* «спека» (СлРЯ, XI–XVII, 2, 17), рос. діал. *вар* «палюча спека» (Даль, 1, 406), діал. *варом варит* «про підвищену температуру тіла при хворобі» (СРНГ, 4, 39–40), *варугорачо* «не дуже спекотно» (там же, 59), бр. діал. *вар* «спека, духота» (ЭСБМ, 2, 56), п. *вар* «сильний жар, тепло, спека» (*war ognia, war z nieba, war od pieca* — SJP, 3, 656), діал. «спека, вогонь» (SGP, 6, 69–70). Поряд із цими фізичними значеннями п. *вар* має також переносне значення «внутрішній жар, пристрасть, збудження». Подібний перехід виявляють і чеський та словацький відповідники, пор.: ч. заст. *war* «висока температура повітря, задуха», *war slunečny* «спека, пристрасть, збудження» (Jungm., 5, 21–22), слц. *var* «спека» (SSJ, 5, 21), *var, vara* «гарячий піт; нервовий стан» (SSJ, 5, 21). Значення «спека, висока температура» властиве також схв. *vâr* (RHSJ, 85, 566) та слн *vâr* (Pl., 2, 878).

Інші формальні різновиди представлені кількома префіксальними утвореннями, серед яких ареально суміжні укр. діал. *звара, зварька* «спека» (Он., 1, 298), п. *zvar* «т. с.» (SW, 8, 635), а також укр. діал. *завара* «нестерпна спека» (Он., 1, 260).

Таким чином, повертаючись до паралелей розглянутої лексико-тематичної групи в інших історико-етимологічних гніздах із «термічними» коренями, зазначимо, що, на відміну від гнізд псл. **pekti* та псл. **vbrěti*, де ця семантична рубрика реалізується значною кількістю формальних моделей, у континуантів із коренем **var-* вона дуже обмежена.

У гнізді псл. **kur-* варто відзначити укр. *кипень, кипінь* (Гр., 2, 238; СУМ, 4, 150), діал. *к'ип'ень, кипен'* (Он., 1, 348), пор. похідне діал. *скипенити* «скип'яти-ти» (ЕСУМ, 2, 434), *кіпань* «т. с.» (АУМ, 3, 123), бр. діал. *кіпень* (Тур. сл., 2, 191), діал. *кіпянь* (СБГ, 2, 463), які, крім окропу, позначають також і спеку, що закономірно для семантики похідних подібної генези. Так само закономірною є поява серед них і таких позірно протилежних за своїм «температурним» змістом, але подібних за внутрішньою формою семантико-дериваційних варіантів, як укр. діал. *кипень* «холод, мороз», *скипень* «лотий мороз» (ЕСУМ, 2, 434); пор. у цьому плані, наприклад, бр. діал. *пякун* «сильний мороз». Крім того, основа псл. **kurel-* входить до складу похідних субстантивів на -ьсь, -іса, що належать до іншого ареалу, а саме: серб. *кѣпелац* «окріп; палюче, задушливе повітря» (РСКНД, 9, 483) та серб. діал. *кѣпелица* «спека» (там же).

Зіставлення обох груп гнізд із «вогняною» та культурно адаптованою термічною семантикою дозволяє констатувати, що розряд іменників на позначення високої температури доквілля, тобто спеки як атмосферного (метеорологічного) явища, є спільним для них обох. Слід наголосити, що творення іменників (переважно віддієслівних, рідше відад'єктивних та відсубстантивних) із значенням спекотної погоди є одним з найтиповіших напрямків формально-семантичного розвитку аналізованих коренів. У межах цього розряду виділяються такі основні дериваційні моделі:

1) кореневі іменники на зразок псл. **zarь* (укр., рос., бр., п., влуж., ч., слц., болг., серб.); псл. **žegъ* (рос. заст., стч., слц. заст., болг., серб.); псл. **paľь* (друс., укр., бр., ч., слц.); псл. **pekъ* (друс., рос. діал., ч., болг.); псл. **varъ* (друс., строс., п., схв.); 2) іменники *a*-основ типу східнослов'янського *жара*, псл. **žega* (болг., мак., схв., слн.); псл. **paľa* (слц., укр. діал.); псл. **peka* (друс., рос. діал., схв.); 3) суфіксальні субстантиви на -ота: слн. *gorkota*, укр., рос. діал., бр. діал. *жарота*, бр. *жарката*, схв. *žarkota*; влуж. *žahlota*; укр. заст., рос. діал. *пекота*, бр. діал. *пякота*, п. *piekota*; укр. *спекота*, бр. діал. *спякота*, п. *spiekota*; 4) із суфіксом -іна: псл. **gorečina* (друс. *горачина*, строс. *горячина*, бр. *гарачыня*, болг. *горещина*, слц. *gorečina*); серб. *топлина*; рос. діал. *жарина*, схв. *žarina, žarčina*; болг. *жежчина*, мак. *жештина*, влуж.

žaglina; **vbrōčina* (схв. *vručina*, *vručićina*, слн. *vročina*), **vbrēlina* (схв. *vrelina*, болг. *врелина*); 5) із суфіксом *-išče*: рос. діал. *жарище* (*жарище*), бр. діал. *жарішча*, псл. **pečišče*; 6) із суфіксом *-ava*: слц. *horučava*, *žižava*, *pal'ava*; болг. *жежчава*, *жехчава*, *жегава*; серб. *жегава*; 7) із суфіксом *-ostь*: строс. *жарость*, *жаркость*, стукр. *жаркость*, укр. *жаркість*, схв. заст. *žarkost*; влуж. *horcošć*, п. заст. *gorkošć*, *gorzalošć*; рос. *жгучесть*, болг. *жегост*, влуж. *žahlošć*, *žehelnošć*; укр. *палочість*, *пекучість*; ч. заст. *wřelost*, слц. *vrelost*, серб. *врелост*, діал. *vrilost*, схв. *vručost*, *vručnost*; 8) із суфіксом *-упь*: укр. *жаринь*, *горячинь*, рос. діал. *жарынь*; 9) із суфіксом *-іса*: слн. *gorčica*, болг. *горц(н)ица*, серб. *жегавица*; крім того, до цього розряду лексем належать експресивні утворення на зразок рос. діал. *жариха*, *жаруха*, *жарюга*, болг. діал. *груха*, інші суфіксальні, а також префіксально-суфіксальні формації (бр. діал. *горач*, стп. *gorqcz*, діал. *gorqс*, *gorqcz*; п. *gorzenie*, схв. *žarenje*, влуж. *žaglenje*, схв. *vrenje*, влуж. *žehel*, п. діал. *piekwa*, болг. *жеглю*, *пекло*, укр. діал. *звара*, *зварка*, бр. діал. *упал(ы)*, п. *upal*, ч. *upal*, слц. *uprek*, серб. *упала*, *упека*, слц. *pripek*, болг. *припек*, схв., слн. *pripeka*, серб. *прижега*)¹⁵.

Наведені типи слів зі значенням «висока температура повітря, спека» засвідчують, що деривати з основою псл. **žar-* представлені найбільшою кількістю рефлексів у східнослов'янських мовах; для серболужицьких і південнослов'янських мов характерними є похідні від основи **žeg-*, в останніх, крім того, поширені утворення від псл. **vbrēti*; польській, чеській та словацькій мовам більш властиві іменні похідні з коренями **gor-* і **pal-*; континуанти псл. **pekti* приблизно однаково фіксуються в переважній більшості слов'янських мов. У гнізді з коренем псл. **gor-* найактивнішою є основа псл. **gorqŕj-* / **goręŕj-*, а в гнізді псл. **vbr-* — основи псл. **vbrqŕj-*, **vbrēl-*. Зворотним боком зазначеної варіативності вираження семантики «спека, висока температура» конститuentами аналізованих гнізд є те, що на сучасному етапі серед останніх не спостерігається жодної лексеми чи лексем, які були б однаково властиві всім слов'янським мовам без винятку. Ця особливість характерна як для однокоренових лексем, належних до окремих словотвірно-етимологічних гнізд, так і для синонімічних утворень із близькозначними коренями. Така різноманітність лексичних засобів указує на наявність ще в прамові цілого ряду синонімів на позначення спеки, а також свідчить про діалектний характер поширення праслов'янських субстантивів із цим значенням.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АУМ	— Атлас української мови : В 3 т.— К., 1984–2000.— Т. 1–3.
БЕР	— Български етимологичен речник / Съст. Вл. Георгиев, И. Заимов, Ст. Илчев.— София, 1971–2002.— Т. 1–6.
БРС	— Болгарско-русский словарь / Сост. С. Б. Бернштейн.— М., 1966.— 768 с.
БТР	— Български тълковен речник / Съст. Л. Андрейчин, В. Георгиев, Ст. Илчев.— София, 1963.— 1133 с.
БУС	— Стоянов І. А., Чмир О. Р. Болгарсько-український словник.— К., 1988.— 780 с.

¹⁵ Для повноти картини згадаємо слов'янські позначення спеки типу п. *znój* «спека; важка праця», ч., слц. *znoj* «спека, піт», болг. *зној* «т. с.», мак. *знѝј* «т. с.», слн. *znój* «т. с.», укр. діал. *зній* «робота в поті чола» (очевидно, з польської), рос. *зној* «спека», друс. *знои* «т. с.», ст-сл. *знон* «т. с.», що зводяться до псл. **znōjь*, співвідносного з псл. **znēti* < **znōj-tej* «тліти, злегка горіти, жарітися», звідки також рос. діал. *знеть* (*знеть*, *знить*) «т. с.», ч. *znet'* «горіти; (діал.) пекти» (ЕСУМ, 2, 271; Brückner, 655; Фасмер, 2, 101; Boguš, 774). В. Борись, указуючи на позначення тут поту як чогось пекучого (палочого), наводить паралель з гнізда псл. **pekti*, псл. **potь* (Boguš, 470). Укладачі «Етимологічного словника української мови», підтримуючи думку про результат спрощення давнього псл. **rok-to-* та його етимологічну спорідненість із псл. **pekti*, у формальному плані співвідносять псл. **potь* із кіпр. *poeth* «жаркий, гарячий», а в семантичному — з рос. *пот* «спека», схв. *znój* «піт», а також лит. *prākaitas* «піт» (ЕСУМ, 4, 417–418).

- Бялькевіч — *Бялькевіч І. К.* Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны.— Мінск, 1970.— 509 с.
- ВЛР — *Верхнелужицко-русский словарь / Сост. Трохимович К. К.*— М. ; Бауцен, 1974.— 564 с.
- Геров — *Геров Н.* Речник на българския език (фототип. изд.).— София, 1975–1978.— Т. 1–6.
- Гр. — *Грінченко Б. Д.* Словарь української мови.— К., 1907–1909.— Т. 1–4.
- Даль — *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка.— М., 1981.— Т. 1–4.
- ЕСУМ — *Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О. С. Мельничук.*— К., 1982–2012.— Т. 1–6.
- Жел. — *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар.— Л., 1886.— Т. 1–2.
- Каспярович — *Каспярович М. І.* Віцебські краёвы слоўнік.— Віцебск, 1927.— 371 с.
- Мука — *Мука Э.* Словарь нижнелужицкого языка и его наречий.— Бауцен, 1928.— Т. 1–2/3.
- Мурзаев — *Мурзаев Э. М.* Словарь народных географических терминов.— М., 1984.— 653 с.
- Нар. сл. — *Народная словотворчасць.*— Мінск, 1979.— 334 с.
- Он. — *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок.— К., 1984.— Т. 1–2.
- РБЕ — *Речник на българския език.*— София, 1980–1984.— Т. 1–4.
- РМЈ — *Речник на македонскиот јазик / Ред. Б. Конески.*— Скопје, 1961.— Т. 1–3.
- РСКЈ — *Речник српскохрватског књижевног језика.*— Загреб ; Нови Сад, 1967–1973.— Књ. 1–5.
- РСКНЈ — *Речник српскохрватског књижевног народног језика.*— Загреб ; Нови Сад, 1967–1971.— Књ. 1–4.
- СБГ — *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе погранічча.*— Мінск, 1979–1983.— Т. 1–3.
- СлРЯ XI–XVII — *Словарь русского языка XI–XVII вв. / Ред. Г. А. Богатова.*— М., 1975–2008.— Т. 1–28.
- СОС — *Добровольский В. Н.* Смоленский областной словарь.— Смоленск, 1914.— 1022 с.
- Срезн. — *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка.— СПб., 1893–1912.— Т. 1–3 (переизд. фотоспособом, М., 1958).
- СРНГ — *Словарь русских народных говоров.*— Ленинград, 1961–2010.— Вып. 1–43.
- ССРЛЯ — *Словарь современного русского литературного языка.*— М. ; Ленинград, 1955–1965.— Т. 1–17.
- СУМ — *Словник української мови.*— К., 1970–1980.— Т. 1–11.
- СХР — *Сербскохорватско-русский словарь / Сост. И. И. Толстой.*— М., 1970.— 735 с.
- Сцяшковіч — *Сцяшковіч Т. Ф.* Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці.— Мінск, 1972.— 619 с.
- Тимч. — *Тимченко Є.* Историчний словник українського языка.— Х.; К., 1932.— Т. 1.— 582 с.
- ТСБМ — *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы.*— Мінск, 1975–1983.— Т. 1–5.
- Тур. сл. — *Тураўскі слоўнік.*— Мінск, 1982–1987.— Т. 1–5.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка.— М., 1964–1973.— Т. 1–4.
- ЧРС — *Чешско-русский словарь.*— М., 1973.— Т. 1–2.
- ЭСБМ — *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.*— Мінск, 1978–1991.— Т. 1–7.
- ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под общ. ред. О. Н. Трубачева.*— М., 1974–2009.— Вып. 1–35.
- Boryś — *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Kraków, 2005.— 864 s.
- Brückner — *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa, 1974.— 805 s.
- Jungm. — *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna.*— Praha, 1837.— D. 1–3.

- Kucała — *Kucała M.* Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich.— Wrocław, 1957 (Prace Językoznawcze, II).— 403 s.
- Linde — *Linde S. B.* Słownik języka polskiego : 2-ie wyd.— Lwów, 1860.— T. 1–6.
- Pl. — *Pleteršnik M.* Slovensko-nemški slovar.— Ljubljana, 1894–1895.— B. 1–2.
- Rejzek — *Rejzek J.* Český etymologický slovník.— Voznice, 2001.— 752 s.
- RHSJ — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.*— Zagreb, 1880–1967.— D. 1–19 (Sv. 1–90).
- SGP — *Karłowicz J.* Słownik gwar polskich.— Kraków, 1911.— T. 1–6.
- SJP — Słownik języka polskiego / Pod red. M. Szymczaka.— Warszawa, 1978–1981.— T. 1–3
- SP XVI — Słownik Polszczyzny XVI wieku / Red. nac. M. R. Majenowa.— Wrocław etc., 1966–2011.— T. 1–35.
- Sł. Podróżna — *Brzeziński Wł.* Słownictwo Krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Żłotowskiem.— Wrocław etc., 1982–2009.— T. 1–5.
- Sławski — *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Kraków, 1952–1978.— T. 1–5.
- SIRS — Slovensko-ruský prekladový slovník / Сост. проф. А. В. Исаченко.— Bratislava, 1950.— T. 1–2.
- SRS — Slovensko-ruský slovar.— Ljubljana, 1967.— 817 s.
- SSČ — Slovník spisovné češtiny: pro školu a veřejnost.— Praha, 1978.— 800 s.
- Sstp. — Słownik staropolski / Red. nac. S. Urbańczyk.— Wrocław etc., 1953–2002.— T. 1–11.
- SSJ — Slovník slovenského jazyka.— Bratislava, 1959–1968.— D. 1–6.
- SW — Słownik języka polskiego / Ułoż. pod red. J. Karłowicza et al.— Warszawa, 1900–1927.— T. 1–8.
- VRSS — Velký rusko-slovenský slovník.— Bratislava, 1960.— D. 1–5.
- Zeman — *Zeman A.* Słownik górnołużycko-polski.— Warszawa, 1967.— 678 s.

T. O. CHERNYSH

WORD FAMILY APPROACH TO THE STUDY OF SYNONYMY IN COMMON SLAVONIC

The aim of the paper is, first, to establish formal derivational types of Slavonic names of hot weather deriving from Common Slavonic word families with roots denoting thermal processes; second, to reconstruct synonymous Common Slavonic words of the said meaning; and, third, to characterize the areal distribution of their reflexes in the Slavonic languages. The majority of reflexes of the Common Slavonic names of hot weather with the root *žar- are East Slavonic nouns. The derivatives with the Common Slavonic root *žeg- are predominant in the Sorbian and South Slavonic languages, the languages of the latter group also the ones most consistently attesting words of this meaning deriving from the Common Slavonic verb *vbrěti. Typical for Polish, Czech and Slovak are names of heat with the Common Slavonic roots *gor- and *pal-, and reflexes of the Common Slavonic verb *pekti are more or less equally represented in most Slavonic languages. In the word family of the Common Slavonic root *gor- the majority of nouns denoting heat have the Common Slavonic stem *goręjt-/*gorqjt-, and in the family of the Common Slavonic root *vbr-, the derivatives with the Common Slavonic stem *vbrqjtj-, *vbrěl- prevail. The number of Common Slavonic nouns of various «thermal» roots denoting hot weather being so large, this multitude resulted in the present-day Slavonic languages lacking a common heat name (or names) equally characteristic to all of them. This regularity manifests itself within the sets of heat names of the same root belonging to the individual word families as well as within the group of the synonymous heat names of different roots. In its turn, this lack of a common heat name or names equally shared by all the Slavonic languages testifies to the fact that the Common Slavonic synonyms denoting heat were fairly numerous and of dialectal character.

Key words: Common Slavonic, reconstruction, word family, synonymy, derivation, reflex.